
„LIETUVOS VIETOVARDŽIŲ ŽODYNAS“: POBŪDIS IR SANDARA

Vitalija Maciejauskienė

Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-2055 Vilnius

Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje po ilgų parengiamųjų darbų 1999 m. buvo pradėtas rašyti „Lietuvos vietovardžių žodynas“.

Lietuvių toponimikos darbų yra daug ir įvairių. Šios mokslo šakos pradininku pagrįstai laikomas K. Būga, kurio vietovardžių tyrimų mokslinė kokybė ir šiaandien nekelia jokių abejonių bei stimuliuoja dabartinės lietuvių toponimikos raidą¹. Svarūs A. Salio toponimikos darbai². O produktyviausias dvidešimtojo amžiaus antrosios pusės lietuvių vietovardžių tyrėjas yra A. Vanagas. Iš visų jo toponimikos darbų³ išsiskiria ypač išsamūs lietuvių vandenvardžių darybos, kilmės ir semantikos tyrimai⁴.

Greta ką tik paminėtų autorių būtų galima vardyti daug mokslininkų ir jų toponimikos darbų⁵. Tačiau tai daryti atsisakyta, nes šio straipsnio tikslas yra pristatyti Lietuvos mokslo visuomenei pradėtą rengti naują lietuvių toponimikos darbą – „Lietuvos vietovardžių žodyną“, aptarti jo pobūdį ir sandarą, kai kuriuos su jo rengimu susijusius dalykus.

Tenka konstatuoti, kad lietuvių toponimijos tyrimų, išskyrus vieno tipo darbus – žodynus, yra labai nedaug, vos keletas. Pirmiausia minėtinas „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas“, kuriame pateikta apie 10 tūkstančių lietuvių vandenvardžių. Tai norminamasis žodynas, skirtas daugiausia praktikos reikmėms. Darbo tikslus nulėmė jo pobūdis. Svarbiausi iš jų – tiksliausias ir plačiausiai vartojamas vandenvardžių formas teikti bendrinės kalbos vartosenai norminėmis, parodyti šių vietovardžių kirčiavimo įvairavimus skirtingose Lietuvos vietose, pateikti upių bei ežerų vardų lokalizacijos duomenis ir pan.⁶

Norminamąjį gyvenamųjų vietų vardų žodynu sąlygiškai vadintinas Lietuvos kaimų, miestelių, miestų, viensėdžių ir pan. vardų sąrašas, publikuotas „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyno“ antroje dalyje⁷. Čia vietovardžiai yra sunorminti, sukirčiuoti, ir tokios jų lytys teikiamos bendrinės kalbos vartosenai. Sąraše yra apie 24 tūkstančiai Lietuvos gyvenamųjų vietų vardų.

Dar vienas norminamasis darbas – „Vietovardžių kirčiavimo žodynas“, kuriame pateikta apie 4 tūkstančiai vietų vardų. Kaip, be kita ko, teigiama jo įvade, tai yra „miestų, miestelių, didesnių ir dažniau prisimenamų kaimų <...>, upių,

ežerų, pelkių, kalnų, miškų vardų kirčiuotas sąrašas⁸. Tai nedidelės apimties žodynas, nuo anksčiau minėtų besiskiriantis tuo, kad jame įtraukta įvairioms klasėms (subklasėms) priklausančių vietovardžių (be vandenvardžių bei gyvenamųjų vietų vardų, čia skaitytojas randa ir šiek tiek kalnų, miškų, pelkių vardų)⁹.

Nuo ką tik aptartų darbų iš esmės skiriasi A. Vanago „Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas“¹⁰. Tai mokslinis veikalas, kuriame tiriama lietuvių vandenvardžių kilmė. Žodyno pagrindas buvo jau minėtame „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardyne“ pateikta lietuvių hidronimų visuma. Vardyne užfiksuotos sunormintos vietovardžių lytys daugeliu atvejų ir buvo aiškinant kilmę būtinai nustatytinomis etimologizuojamomis lytimis. Tikslinta ar pildyta, atrodo, buvo nedaug. Etimologizuojant hidronimus buvo stengiasi apibendrinti ir įvertinti iki šio darbo pasirodžiusius lietuvių vandenvardžių kilmės aiškinimus ir pateikti, autoriaus nuomone, įtikimiausią etimologiją. Be to, daugelio upių ir ežerų vardų kilmė žodyne aiškinama pirmą kartą¹¹.

Žodynas, apie kurį norima kalbėti, t. y. būsimasis „Lietuvos vietovardžių žodynas“ (toliau – LVŽ), daug kuo skiriasi nuo aptartųjų. Tai bus ir norminamasis, ir mokslinis darbas, tačiau svarbiausias jo tikslas – mokslinis vietovardžių darybos ir kilmės tyrimas. Norminamąjį elementą žodyne lėmė ilga lietuvių vietovardžių norminimo tradicija ir tai, kad daugeliu atvejų tik tokiu būdu įmanoma nustatyti tiksliausias etimologizuojamąsias vietovardžio lytis. Žodyne bus pateikti visi iki šiol iš gyvosios kalbos užrašyti lietuvių vietovardžiai, t. y. visų klasių (subklasių) šio tipo lietuvių onimai. Tai bus labai didelės apimties darbas. Manoma, jog turėtų būti apie 10 (ar net daugiau) šio žodyno tomų, planuojant, kad vieno tomo apimtis būtų apie 40 a. l. Suprantama, kad tai fundamentalus darbas, kuris bus rengiamas ne vieną dešimtmetį.

LVŽ DUOMENŲ BAZĖ

LVŽ pagrindas – lietuvių vietovardžių, užrašytų iš gyvosios kalbos, kartoteka, esanti Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje. Ji kaupta kone visą dvidešimtąjį šimtmetį, o šiuo metu joje yra apie 600 tūkstančių lapelių. Juose užrašyti įvairiu metu ir įvairiais būdais iš gyvosios kalbos rinkti lietuvių vietovardžiai – gyvenamųjų vietų vardai, vandenvardžiai ir įvairių kitų žemės paviršiaus objektų (arimų, aukštumų, balų, brastų, daubų, dirvų, ganyklų, griovių, įlankų, kalnų, kalvų, kelių, laukų, miškų, pelkių, raistų ir t. t.) vardai. Pastarųjų vietovardžių yra labai daug, jie mažiausiai tirti¹².

Galima išskirti keturis svarbiausius vietovardžių, sukauptų minėtoje kartotekoje, rinkimo etapus.

1. Vardyno duomenis rinko K. Būga ir jo talkininkai. Yra išlikusi ir Lietuvių kalbos institute saugoma K. Būgos sudaryta tikrinių žodžių – *nomina propria* – kartoteka, kurioje yra 75 tūkstančiai lapelių. Tai įvairūs lietuvių vardyno duomenys, o daugiausia – asmenvardžiai ir vietovardžiai. Jie buvo rinkti iš dviejų svarbiausių šaltinių – gyvosios kalbos ir istorijos dokumentų¹³. Į kartoteką, kurios pagrindu bus rašomas LVŽ, buvo perkelti tik K. Būgos ar jo talkininkų iš gyvosios kalbos užrašyti vietovardžiai. Jų atsirado apie 16 700.

2. Kitą aptariamą kartotekos dalį sudaro ketvirtajame praėjusio šimtmečio dešimtmetyje surinkti vietovardžiai. Daugiausia tai Švietimo ministerijos Valstybės archeologijos komisijos iniciatyva surinkti vietų vardai. Šiam darbui buvo parengta pakankamai išsami „Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti“ (sudarė K. Alminauskis), kurios svarbiausios nuostatos bei reikalavimai vietovardžių rinkėjams iš esmės nepasikeitė iki mūsų dienų. Joje yra apibūdinta vietovardžių svarba, aiškinama, kokių vietų vardus reikia užrašyti, teigiama, kas tai turėtų daryti, ir mokoma, kaip rinkti ir užrašyti vietovardžius¹⁴. Visos Lietuvos pradinių mokyklų mokytojams bei girininkams (manant, kad kaip tik šių profesijų asmenys geriausiai galės atlikti numatytą darbą) buvo išsiuntinėti specialiai šiam reikalui išspausdinti žinių lapai „Žemės vardai“ ir Instrukcija, kurioje, be jau minėtų duomenų, buvo ir išsamus paaiškinimas, kaip užpildyti lapus¹⁵.

Mokytojai ir girininkai kelerius metus (intensyviausiai – 1935–1937 m.) užrašinėjo vietovardžius. „Žemės vardų“ lapai buvo gražinami Valstybės archeologijos komisijai. Jie yra išlikę iki mūsų dienų ir saugomi Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus fonduose. Jau po karo, apie šešiasdešimtuosius – septyniasdešimtuosius praėjusio šimtmečio metus, duomenys iš jų buvo perrašyti į specialius lapelius ir sudėti į abėcėlinę vietovardžių, užrašytų iš gyvosios kalbos, kartoteką. Tokių vietovardžių buvo apie 150 tūkstančių.

Be šio vietovardžių rinkimo, inicijuoto Švietimo ministerijos Valstybės archeologijos komisijos, beveik tuo pačiu metu Vidaus reikalų ministerijos Pavardžių ir vietovardžių komisijos nutarimu taip pat buvo pradėti rinkti iš gyvosios kalbos kai kurie vietų vardai¹⁶. Didžiausias dėmesys buvo skiriamas gyvenamųjų vietų vardams, kurių tuo metu užrašyta daugiausia. Vienas iš šio darbo tikslų buvo nustatyti kuo tikslesnes, bendrinės kalbos vartosenai teiktinas gyvenamųjų vietų vardų formas¹⁷. Kitokių vietovardžių, t. y. negyvenamųjų vietų vardų, buvo surinkta nedaug. Visi užrašyti vietovardžiai buvo sutvarkyti – perrašyti į knygas pagal apskritis ir valsčius. Tokių knygų atsirado net septynios. Jos visos išliko, šiandien vadinamos vietovardžių bylomis. Gyvenamųjų vietų vardai čia sunorminti, sukirčiuoti ir pan. Rengiantis rašyti LVŽ visi duomenys iš jų buvo įtraukti į bendrą kartoteką.

3. Kitas vietovardžių rinkimo etapas chronologiniu požiūriu sąlygiškai įvardytinas šeštuoju – aštuntuoju praėjusio šimtmečio dešimtmečiu. 1958 m. Lietuvių kalbos ir literatūros institute (dabar – Lietuvių kalbos institutas) buvo įsteigta Toponimikos grupė. Ji perėmė, tvarkė, sistemino visus jau aptartus vietovardžius bei rūpinosi tolesniu jų rinkimu. Buvo parengtas naujas instrukcijos variantas¹⁸.

Dėl istorinių aplinkybių nebuvo surinktas lietuvių vardynas iš vadinamojo Klaipėdos krašto teritorijos ir buvusios lenkų okupuotos Pietryčių Lietuvos dalies. Taigi aktualiausia šiuo laikotarpiu buvo užpildyti vietovardžių rinkimo spraga, t. y. surinkti minėtų Lietuvos vietų vietovardžius. Tai buvo padaryta 1959–1975 m. organizuojant nedideles Toponimikos grupės darbuotojų ekspedicijas (jos buvo vadinamos individualiomis). Visi jose užrašyti vietovardžiai taip pat įtraukti į bendrą kartoteką.

4. Dar vienas lietuvių vietovardžių rinkimo etapas – 1976–1986 m. Šiuo laikotarpiu buvęs Lietuvių kalbos ir literatūros institutas kartu su Paminklų apsau-

gos ir kraštotyros draugija suorganizavo 11 kompleksinių kalbos duomenų rinkimo ekspedicijų, kuriose, be kitų kalbos faktų, buvo renkami ir vietovardžiai. Šitaip buvo aplankyta 11 Lietuvos rajonų (Širvintų, Ukmergės, Molėtų, Utenos, Kėdainių, Prienų, Alytaus, Pasvalio, Biržų, Radviliškio ir Plungės) ir iš vietos gyventojų išgirsta bei užrašyta labai daug vietovardžių, papildžiusių čia aptariamą kartoteką. Šie vietų vardai buvo dvejopi – vieni visiškai nauji, dar nebuvo užrašyti, kiti – ketvirtajame dešimtmetyje užrašytų vietovardžių dublikatai arba kiek pakitę variantai. Tai paaiškėjo palyginus ekspedicijose surinktus vietovardžius su jau esančiais kartotekoje.

Kalbant apie trečiąjį ir ypač ketvirtąjį lietuvių vietovardžių rinkimo etapą dar pridurtina, kad vietų vardai buvo užrašinėjami Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto lituanistų organizuotose ekspedicijose. Be to, daugelyje Lietuvos rajonų (pvz., Joniškio, Marijampolės, Panevėžio, Šakių, Vilkaviškio, Zarasų ir kt.) buvo entuziastų mokytojų lituanistų, kraštotyrininkų, bibliotekininkų ir pan., kurie patys bei pasitelkę į talką moksleivius užrašinėjo savo gimtųjų kaimų ar apylinkių vietų vardus. Metodinę pagalbą jiems teikė Toponimikos grupės darbuotojai¹⁹. Čia atsidurdavo ir visi surinkti vietovardžiai. Jie būdavo peržiūrimi, įvertinami, sutvarkomi pagal reikalavimus ir įtraukiami į bendrą kartoteką.

Per pastaruosius keliolika metų vietovardžiai iš gyvosios kalbos jau nebuvo renkami manant, kad šis keletą dešimtmečių trukęs darbas iš esmės yra baigtas. Apibendrinant galima pasakyti, kad išsami, kaip jau minėta, apie 600 tūkstančių lapelių turinti lietuvių vietovardžių kartoteka yra labai ilgo, bet toponimikos darbams būtino etapo – duomenų rinkimo – rezultatas. Kitas etapas – mokslinis šių duomenų (šiuo atveju – vietovardžių) tyrimas. Tai ir bus daroma būsimejame LVŽ.

ŽODYNO POBŪDIS

Iš to, kas buvo kalbėta apie LVŽ pagrindą – vietovardžių kartoteką, aišku, kad tai bus visų lietuvių vietovardžių, užrašytų iš gyvosios kalbos, žodynas. Taigi sąlygiškai jį dar būtų galima vadinti ir dabartinių lietuvių vietovardžių žodynu šitaip lyg ir nubrėžiant ribą tarp šio darbo ir potencialių kitokio tipo lietuvių toponimikos darbų – istorinių vietovardžių žodynų. Mat svarbiausi šaltiniai, iš kurių gali būti renkami vietovardžiai, yra gyvoji kalba ir istorijos dokumentai.

Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje yra sukaupta ir istorinių vietovardžių kartoteka, kurioje šiuo metu yra apie 300 tūkstančių lapelių. Šių vietų vardų rinkimo darbas yra tęsiamas. LVŽ rengėjams niekada nekėlė abejonių tai, kad istoriniai vietovardžiai neturi patekti į žodyną, kuriame tiriami iš gyvosios kalbos užrašyti vietų vardai. Be įvairių kitų priežasčių, svarbiausia, matyt, būtų mokslinė: mat istorinių vietovardžių tyrimas turi savą specifiką. Reikia turėti omenyje tai, kad jie buvo fiksuoti įvairių šimtmečių istorijos dokumentuose, rašytuose nelietuvių kalba, todėl jų lytis daugeliu atvejų yra pakeistos ar iškreiptos. Taigi juos tiriant itin svarbūs yra identifikavimo ir rekonstrukcijos dalykai. Tačiau neretai istorinių vietovardžių rekonstrukcija, t. y. jų lyčių atstatymas į bendrinę

lietuvių kalbą, įmanoma tik su tam tikromis – mažesnėmis ar didesnėmis – paklaidomis, neišvengiant dviejų galimų variantų atvejų ar pan. O tai neleistų preciziškai vertinti vietovardžių darybos požiūriu, nustatyti tiksliausią etimologizuojamą lytį ir pan. LVŽ tiriant iš gyvosios kalbos užrašytus vietovardžius kaip tik šie dalykai yra vieni svarbiausių.

Istorinių vietovardžių kartotekos duomenys rašant LVŽ bus reikalingi kaip pagalbiniai, retais atvejais padedantys pailiustruoti ne visai aiškios vietovardžių lyties raidą, surasti tikslią etimologizuojamą lytį ar pan.

Jau buvo užsiminta apie tai, kad LVŽ, be kita ko, bus ir *n o r m i n a m a s i s d a r b a s*. Vadinasi, jame bus pateikti sunorminti vietovardžiai. LVŽ autoriams teks šiuo požiūriu tvarkyti ne visus vietų vardus, nes vandenvardžiai, gyvenamųjų vietų vardai ir kai kurie kitų klasių (subklasių) vietovardžiai, kaip buvo minėta, jau yra sunorminti. Taigi į LVŽ pateks bendrinėje kalboje jau išgalėjusios šių vietovardžių lytys. Kiti vietovardžiai (ypač vadinamieji smulkieji žemėvardžiai, t. y. arimų, kelių, kalnų, pelkių, pievų, raistų ir t. t. vardai) bus norminami LVŽ autorių.

Tai darant laikomasi seniai nusistovėjusių lietuvių vietovardžių norminimo principų bei kriterijų. Jų esmę trumpai galima apibūdinti taip: yra norminamos vietovardžiuose užfiksuotos dėsningos fonetinės tarmybės, bet paliekami, t. y. nenorminami, tarmių morfologiniai savitumai (priešdėliai ir priesagos); laikantis nuostatos, kad bendrinėje kalboje vietovardžiai turi būti kirčiuojami taip, kaip juos kirčiuoja vietos, kur vietos vardas atsirado ir yra vartojamas, žmonės, bendrinės kalbos vartosenai yra teikiami visi to paties vietovardžio kirčiavimo variantai, o norminamas tik dėsningo kirčio atitraukimo vietų vietovardžių kirčiavimas²⁰.

Rašant LVŽ tekstą ir norminant jame pateikiamus vietovardžius atkreiptas dėmesys į tai, kad tvarkant gyvenamųjų vietų vardus (tai buvo pradėta daryti ketvirtajame praėjusio šimtmečio dešimtmetyje, o darbas tęstas Toponimikos grupės), galbūt ir kitus vietovardžius, pavyzdžiui, vandenvardžius, ne visai nuosekliai buvo laikytasi tarmių morfologijos nenorminimo principo. Teikiant bendrinės kalbos vartosenai vietovardžių lytis su autentiškomis, tik kai kuriose Lietuvos vietose paplitusiomis priesagomis *-alė, -alis, -ūta, -ūtas* ir kitomis, priešdėliais *až-, ažu-* ar pan. (pvz., *Kretingalė, Vaiguvėlė, Kalnālis, Pagramantālis, Gilūtā, Mekšrūtās; Ažpurviai, Ažūkriaunis, Ažūluokesa*) kai kurios priesagos vis dėlto buvo sunormintos. Pavyzdžiui, žemaičių ir rytų aukštaičių daugiaskiemenių vietovardžių priesagos *-elė, -elės, -elis, -eliai* buvo pakeistos į *-ėlė, -ėlės, -ėlis, -ėliai*, o aukštaičių priesagos *-inykas, -inykai* – į *-ininkas, -ininkai* ir pan. (pvz., miestelio vardas *Švenčionėliai*, t. *Švenčionėliai*, miesto vardas *Drūskininkai*, t. *Drūskinykai* ir pan.). Kodėl buvo taip elgiamasi, šiandien sunku spręsti. LVŽ neatsisakyta šios jau išgalėjusios tradicijos, tačiau prie taip sunormintų vietovardžių skliausteliuose dar pateikiamos ir autentiškos jų priesagos, pvz.: *Bařtininkai* (t. *-ykai*), *Bendrovėliai* (t. *-eliai*). Prie kitų sunormintų vietovardžių tarminės lytys nėra nurodomos.

Kalbant apie LVŽ pobūdį būtina akcentuoti, kad tai bus *e t i m o l o g i n i s ž o d y n a s*, taigi jame bus aiškinama visų vietovardžių kilmė. Tai darant yra apibendrinamos ir įvertinamos iki šiol įvairių autorių darbuose pateiktos lietuvių vietovardžių etimologijos. Šiam tikslui Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje

yra sudaryta išsami Lietuvių (baltų) vietovardžių kilmės aiškinimų kartoteka, kurioje dabar yra apie 30 tūkstančių lapelių. Ji toliau pildoma sekant visą naujai pasirodančią lingvistinę, ypač onomastikos, literatūrą. Savaiame suprantama, kad daugumos vietovardžių kilmė LVŽ bus aiškinama pirmą kartą.

Aiškinant vietovardžių kilmę neįmanoma atsiriboti nuo jų vertinimo darybos požiūriu. LVŽ struktūra (apie ją bus kalbama vėliau) lėmė, kad žodyne palyginti tiksliai turi būti nustatomas ir vietų vardų darybos tipas (būdas). Tai darant yra laikomasi A. Vanago vandenvardžių darybos tyrimui pasirinktos struktūrinės-gramatinės klasifikacijos, kuri nesunkiai pritaikoma ir kitoms vietovardžių klasėms (subklasėms). Pagal ją vietovardžiai yra skirstomi į pirminius ir antrinius. Pirmieji toliau skiriami į daiktavardinius (iš bendrinių ir tikrinių žodžių) ir būdvardinius. Antrieji – į vedinius, sudurtinius ir sudėtinius. Vieni iš antrinių vietovardžių, t. y. vediniai, gali būti trejopi – galūnių, priesagų ir priešdėlių vediniai²¹.

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta apie LVŽ pobūdį, galima dar kartą pakartoti, kad tai bus visų dabartinių lietuvių vietovardžių, užrašytų iš gyvosios kalbos, žodynas. Svarbiausias jo tikslas – pateikti mokslinį vietų vardų darybos ir kilmės vertinimą, taigi žodynas bus etimologinis. Atsižvelgiant į ilgą lietuvių vietovardžių norminimo tradiciją ir į tai, kad dalis mūsų vietų vardų jau yra sunorminti, taip bus tvarkomi ir visi kiti LVŽ pateikiami vietovardžiai. Tai lemia ir norminamąjį šio darbo pobūdžio aspektą.

Tarp artimiausių lietuvių kaimynų (latvių, lenkų, baltarusių ir kt.) toponimikos darbų visiškai tokio pat pobūdžio, koks bus LVŽ, žodyno nėra. Pavyzdžiui, daugelio regioninių lenkų vietovardžių tyrimų duomenys ir patirtis yra apibendrinama leidžiamame daugiatomyje žodyne „Nazwy miejscowe Polski“. Tačiau čia pateikiami tik vienos klasės (subklasės) vietovardžiai – gyvenamųjų vietų vardai. Darbe tirama jų raida, t. y. nurodomos ir istorijos dokumentuose užfiksuotos jų lytys, vertinama daryba ir aiškinama kilmė²².

Panašiausias į LVŽ, be abejo, yra J. Endzelyno latvių vietovardžių žodynas, kurio yra išleistos dvi pirmojo tomo dalys (jose pateikti A-Ū raidėmis prasidedantys vietovardžiai)²³. Tai taip pat etimologinis žodynas, į kurį pateko visų klasių (subklasių) latvių vietovardžiai, surinkti iki pradedant rengti žodyną. Jo kartoteka nuolat yra pildoma, pastaruoju metu daugiausia istoriniais vietų vardais²⁴.

J. Endzelynas pirmojoje žodyno dalyje teigia, kad darbe stengėsi pateikti literatūrinės (= bendrinės – V. M.) kalbos vietovardžių formas, o tarminių lyčių nuorodų buvo atsisakyta nenorint labai išplėsti žodyno apimties²⁵. Tai rodo ir šio darbo tam tikrą norminamąjį pobūdį.

Neminint nedidelių LVŽ ir latvių vietovardžių žodyno skirtumų, atsiradusių dėl medžiagos specifikos, vietovardžių metrikos duomenų išsamumo bei jų pateikimo ir pan., atkreiptinas dėmesys į du esmingesnius. Jau buvo minėta, kad latvių vietovardžių žodyno kartoteka pildoma istoriniais vietovardžiais. Taigi jame yra pateikiami ne tik iš gyvosios kalbos užrašyti, bet ir įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose (taip pat ir istorijos dokumentuose) užfiksuoti ir iš jų išrašyti vietovardžiai. Antrasis didesnis skirtumas susijęs su vietovardžių kilmės aiškinimo ypatumais. Etimologizuojant latvių vietovardžius stengiamasi nustatyti vietos vardo šaknies genetinę kilmę. LVŽ atsižvelgiama į vietovardžių, kaip tam tikros onimų

klasės (subklasės), kilmės aiškinimo specifikos dalykus, kurių buvo paisoma ir kituose etimologiniuose lietuvių toponimikos darbuose²⁶. Todėl čia vietovardžio kilmė suprantama ir kaip jo atsiradimo (susidarymo) šaltinis, kuris yra nustatomas ir įvardijamas.

ŽODYNO SANDARA

Sandaros požiūriu LVŽ bus lizdinis abėcėlinis. Taigi jame vietovardžiai jungiami į lizdus, o pastarieji išdėstomi eilės tvarka pagal lizdo pirmojo vietovardžio abėcėlę. LVŽ lizdas sudarytas lyg ir iš dviejų dalių. Pirmoji – tai visi lizdo vietovardžiai, o antroji – jų kilmės aiškinimas.

LVŽ lizdai (tiksliau – pirmoji jų dalis) sudaromi vietovardžių kilmės pagrindu, t. y. viename lizde yra pateikiami tos pačios kilmės vietų vardai. Darybos požiūriu tai gali būti įvairiems darybos tipams (būdams) priskirtini vietovardžiai. Jų vietą lizde lemia darybos tipas (būdas) – pirmiausia pateikiami pirminiai ir daugiskaitiniai vietovardžiai, po jų – galūnių vediniai, priesagų vediniai, po to – sudurtiniai ir sudėtiniai vietovardžiai. To paties darybos tipo (būdo) vietovardžiai lizdo viduje rašomi abėcėlės tvarka.

Prie visų lizduose esančių vietovardžių yra rašomi tokie duomenys: vietovardžiais įvardijamų objektų nuorodos (sudarytas apie 110 jų sutrumpinimų sąrašas) ir vietovardžių lokalizacijos nuorodos (šiam reikalui yra sudarytas apie 800 jų sutrumpinimų sąrašas). Taigi pirmoji LVŽ lizdo dalis atrodo taip (pavyzdžiai paimti iš šio straipsnio autorės parašyto pirmojo LVŽ tomo teksto)²⁷:

Barborà pv. Msn; *Barboravà* k. Pšln; *Barborāvas* k. Pj, Žr; mš. Užv; sod. Žr; *Barboravos* k. dalis Šll; *Barborėlė* atkln. Lk; *Barbōrinė* up. KzR; *Barborynė* dr. Pkrž; lkm. Vdžg; pv. Krž, Vslš; *Barbōriškė* dr. Kltn; drp. Varn; k. Všt; mš. Žr; plk. Srd; pv. Srd, 2 pv. Varn; sod. Rt; vs. Srd; vt. miške Knn; *Barbōriškės* dr. Krn; 2 k. Ub; pv. Krn; *Barbōriškiai* k. dalis Všt; *Barbōriškis* b. Ukm; k. Vp; mš. Kp; *Barbōr-a-raistis* rst. Dgl; *Barbōr-daržis* pv. Rzg; *Barbōr-kalnis* kln. Nj; *Barbōr-kelis* kl. Vb; *Barbōr-laukis* k., vs. Dms; *Barbōr-lieknis* b. Rm; *Barbōr-miškis* kln. Varn; *Barbōr-upis* krm., l. dalis, pv. Sb; *Barbōro kálnas* ar., pv. Kv; *Barbōros daržas* || *Sidaro daržas* sklp. Tvr; *Barbōros kálnas* kln. Atk, Ms, Pvn, Rk, Sd; *Barboros kalva* klv. Kv; *Barbōros krúmai* krm. Pklnš; *Barbōros miškas* mš. Mšk; *Barboros pieva* pv. Kvr; *Barbōros raistas* plk. Vžns; *Barbōros upėlis* upl. Pknš.

Barčią ar. Žž; mš. Pv; mš. dalis Būd; plk. Stk; pv. Btr, 3 pv. Būd, pv. Jk, Jz, Knv, Ldvn, Mtz, Pv, Stk; rst. Btr, Būd, JrgA, Nmn; sklp. Btr; vs. Stk; *Barčią* || *Smailoji barčia* pv. Dg; *Bártis* drb. ž. Dgč; pv. Klvr; *Bartis* kln. KzR; pv. Ig; *Bártis* || *Bartėlė* pv. Jk; *Baččiai* l. Kls; mš. Ab, Kls; pv. Ppr; *Barčiaĩ* drb. ž. Žsl; pv. Brš; *Baččios* b. Mtz, Rait; pv. Mtz, Rait; *Baččius* mš. Nč; *Bačtos* gn., lk., mš., pv. Rm; *Bartys* pv. Plv; *Bartėlė* l., pv. Dg; *Bartėlės* b. Kč; *Bartienos* l., pv. Knv; *Bartinės* pv. Pv; *Bartiniai* l. Pv; *Bartiniai* || *Bartinis* l., pv. Dg; *Bartiškės* l. Knv; *Barč-ia-balė* l., pv. Dg; *Báč-ia-balė*, *Bař-ia-balė* 2 pv. Ab; *Barč-ia-balė* pv. Sng; *Báč-ia-balės* pv. Pvrn; *Barč-ia-kalnis* kln. Sng; *Báč-ia-pievis* pv. Btr; *Bař-ia-*

-raistis, *Barč-ia-raistis* pv., rst. Būd; *Bařt-pjaunis* up. Grnk; *Barčiaūs kėlmas* pv. Dg; *Barčios balos* rst. Stk; *Barčios dirvā* || *Barčios dirvonas* dr., klv. Nmn; *Barčios kálnas* kln. Dg, JrgA, Šmn; *Barčios kálnas* || *Žaliāmiškis* mš. Sv; *Barčios pūšys* mš. dalis Nmn; *Barčios raistas* rst. Krn; *Barčios rāvas* grv. Brš; *Bařčių kálnas* kln. KzR; *Barčių kálnas* kln. Dg; *Barčių koja* l. Vs; *Barčių plynaitė* pln. Vv; *Barčių ravas* grv. Pun; *Bařčių salā* kln. Lzd; *Barčių upėlis* up. KzR; *Bartiės kalnėlis* kln. Gdl; *Bařties upėlis* upl. Krkn.

Baronas ar. Žž; grv. Gdž; pv. An, Žž; rėv. Krm; up. Brž, Vrn; vt. upėje Al; *Baronas* || *Bāranai* || *Bāranas* l. Dmk; *Baronas* || *Pūsne* of. up. Gdr; *Baronė* plk. Trs; *Baronavā* vt. Krns; *Baronavė* ar. Alns; *Baronėlis* pv. Sv; *Baronijā* pv. Mžš; *Baroninė* pv. Klvr, Pbs, Ukm; *Baroninė* pv. Tv; *Baroninė* pv. Pjs; *Baroninė* || *Paňkliškė* mš. Gl; *Baronynė* mš. Dt; pv. Pnd; *Baroniniai* l. Lauž; *Baroniškė* ar. Srv; klv. Klvr; pv. Pbs; *Baroniškė* plk. Žgn; *Baroniškės* pv. Aps; *Baroniškės*, *Baroniškės* mš. dalis, pv. Rs; *Baroniškis* ar. Tsk; kln. Srv; mš. Tsk; pv. Srv, Šmn, Tsk, Vp; *Baron-a-balė* b. Srj; *Baron-a-kalnis* kln. Ab, Bd, Čln; *Baron-a-kalnis* || *Baron-kalnis* kln. Pv; *Baron-a-kampis* drb. ž. Pv; *Baron-a-kelis* kl. Dg, Onš; *Baron-a-pievis* pv., rst. Dg; *Baron-a-raistė* pv. Šlvn; *Baron-a-raistis* pv. Dg; *Baron-ā-vietė* dr., pv. Alns; *Baron-balė* b. Gdž; pv. Skėm; *Baron-balės* pv. PnmR; *Baron-kalnis* kln. JrgA, Kpl; klv. Gl; šl. Dmk; *Baron-kalnis* || *Barono kálnas* kln. Sv; *Baron-kelis* kl. Sb; *Baron-pievė* pv. Alz; *Baron-plynė* rst. KzR; *Baron-raistis* rst. Klvr, Sem, Šš; *Barono balā* rst. Sv; *Barono daržėlis* pv. Mrc; *Barono griovys* grv. Brž; *Barono kálnas* kln. Žlb; *Barono kalnėlis* kln. Tj; *Barono kalniukas* kln. Žž; *Barono kápas* krm. Ppl; *Barono kápčius* gn. Tj; kln. Vdšk; *Barono lankėlė* pv. PnmR; *Barono miškas* mš. Pkr; *Barono píeva* pv. Pvrn; *Barono ragaĩ* mš. dalis Pž; *Barono rāgas* ar. Grv; *Barono raistas* rst. Pun; *Barono sodýba* sod. Tj; *Barono sódzelka* pv. Msn; *Barono uodegā* il. Rs; *Barono versmė* vrs. Krns; *Baronų kálnas* kln. Jsv; *Baronų raistas* rst. Ubš.

Į vietovardžių kilmės pagrindu formuojamus LVŽ lizdus nepatenka dvejopi vietų vardai – priešdėlių vediniai ir prielinksniniai vietovardžiai (kaip matyti, tokių vietų vardų nėra pateiktuose lizduose). Pirmieji vietų vardai struktūrinėje gramatinėje klasifikacijoje, kuri taikoma vertinant vietovardžių darybą, yra tarp antrinių, greta galūnių ir priesagų vedinių. Antrieji hidronimų darybos tyrimui sudarytoje klasifikacijoje nėra minimi, mat prielinksninių vandenvardžių lietuvių kalboje nėra.

Tačiau tarp kitų lietuvių vietovardžių (ypač tarp balų, laukų, pievų ir pan. vardų) tokių, kurie sudaryti su prielinksniais, yra nemažai. Juos apibūdinant yra konstatuojama, kad šių vietovardžių darybos tipas²⁸ yra vienas savičiausių, jie vadinami sudėtiniais vietų vardais, kurių pirmasis komponentas yra prielinksnis. Antrasis tokių vietovardžių komponentas (= dėmuo – V. M.) gali būti tikrinis ar bendrinis daiktavardis arba sudaiktavardėjęs būdvardis²⁹. Kaip tik pagal antrąjį prielinksninių vietovardžių dėmenį yra mėginama sudaryti ir tam tikrą jų struktūrinę schemą. Yra išskiriami apeliatyviniai, toponiminiai ir antroponiminiai vietovardžiai, o ketvirtoji grupė apibūdinama taip: antroponiminis, apeliatyvinis arba

toponiminis vietovardis + nomenklatūrinis terminas³⁰. Suprantama, kad galimas ir kitoks prielinksninių vietovardžių skirstymas bei preciziškesnė terminų bei sąvokų vartoseną įvardijant išskiriamas šių vietų vardų grupės³¹.

Bendrame LVŽ lizde priešdėlių vediniai ir prielinksniniai vietovardžiai yra nepateikiami pirmiausia todėl, kad jų visų neįmanoma surasti didžiulėje kartotekoje. Čia tokie vietovardžiai yra sudėti pagal jų priešdėlių ir prielinksnių, o ne pagal šaknų ar pagrindinių žodžių (t. y. prielinksninių vietovardžių antrųjų dėmenų) abėcėlę. Turint omenyje lietuvių kalbos priešdėlių ir ypač prielinksnių įvairovę su jais sudarytų vietovardžių paieška kartotekoje būtų pareikalavusi labai daug laiko. Be to, nebūtų aišku, ar išrinkti visi reikalingi vietovardžiai. Į lizdą neįtraukti, t. y. kada nors vėliau kartotekoje aptikti, tokio tipo vietovardžiai daugeliu atvejų jau nepatektų į LVŽ (plg., pavyzdžiui, lizdą *Balà*, kurio vietovardžių etimonas yra liet. *balà* ir kuris bus pirmajame LVŽ tome, nes jį sudaro vietovardžiai, prasidedantys raide *B*, ir kaimų vardus *Ūžbaliai*, *Užubaliai*, *Užubalis* ir pan., kurių etimonas taip pat galėtų būti liet. *balà*, tačiau jie prasideda raide *U*, yra kartotekos gale ir formuojant lizdą *Balà* paprasčiausiai nebuvo surasti). Be to, dalis priešdėlių vedinių ir prielinksninių vietovardžių, prasidedančių pirmosiomis abėcėlės raidėmis (pvz., su priešdėliais *an-*, *ant-*, *ažu-*, prielinksniais *ant*, *až* ir pan.), t. y. esančių kartotekos pradžioje, rašant LVŽ tekstą turėtų būti atidėti į šalį, „praleisti“. Mat kitokios darybos, bet tos pačios kilmės vietovardžiai bus įvairiose kartotekos vietose, ir tai lems, kuriame LVŽ tome jie atsidurs (plg. priešdėlinius vietovardžius *Antāskardė*, *Antaskardis*, kurių etimonas yra liet. *skardis* ir kurie dabar bus pirmajame LVŽ tome, ir tos pačios kilmės vietovardžių su šaknimi *skard-* palyginti didelį būsimąjį lizdą, kuris, be abejo, bus viename iš 2–3 paskutinių tomų). Tokių atvejų, matyt, būtų daug. Jie rodo, kad vietovardžių, jungtinių į vieną LVŽ lizdą, paieška didžiulėje kartotekoje būtų sunki ir paini, o jos rezultatas – nevisiškai patikimas.

Buvo galima suregistruoti visus priešdėlinius ir prielinksninius vietovardžius sudarant pagalbinę abėcėlinę jų kartoteką pagal vietovardžių šaknų ir pagrindinių žodžių abėcėlę. To buvo atsisakyta dėl dviejų priežasčių. Pirmoji yra praktinė – tokios kartotekos sudarymas pareikalautų labai daug laiko (reikėtų peržiūrėti visą 600 tūkstančių vienetų bendrą kartoteką ir išrašyti kalbamųjų darybos būdų vietovardžius), taigi LVŽ rašymas bei pirmojo jo tomo parengimas būtų nusikėlęs į kur kas tolimesnę ateitį, nei tai planuojama padaryti dabar³². Antroji priežastis yra mokslinė. Sudarant minėtą pagalbinę kartoteką vietovardžiai negalėjo būti vien mechanškai perrašyti. Visus juos būtų reikėję vertinti darybos ir kilmės požiūriu. Mat, pavyzdžiui, kaimo vardas *Papušynys* darybos požiūriu gali būti pirminis, kilęs iš liet. *papušynys* „vieta palei pušyną“, tačiau tai gali būti ir priešdėlio *pa-* vedinys, kildinamas iš liet. *pušynas* „pušų miškas“. Arba – viensėdžio vardas *Pāpiliakalnis* vėlgi darybos požiūriu gali būti vertinamas ir kaip pirminis, ir kaip priešdėlio *pa-* vedinys ir kildinamas arba iš liet. *pāpiliakalnis* „vieta prie piliakalnio; pagalbinis, atsarginis piliakalnis“, arba iš liet. *pīliakalnis* „kalnas, kur stovi ar stovėjo pilis, pilies kalnas“. Tokių vietovardžių atsirastų daug, o jų daryba bei kilmė kiekvienu konkrečiu atveju tiksliai gali būti įvertinta tik turint

pakankamai išsamų vietovardžių, jungiamų (jungtinių) net ne į vieną, o į keletą lizdų, kontekstą. Pastarasis paaiškėja tik rašant LVŽ tekstą.

Todėl pripažįstant, kad LVŽ nėra nuosekliai laikomasi nusistatytos lizdų formavimo tvarkos (jungti į vieną lizdą visus tos pačios kilmės vietovardžius), kad taip yra pažeidžiama žodyno sandaros sistema, priešdėlių vediniai ir prielinksniniai vietovardžiai yra pateikiami atskiruose lizduose, kurie LVŽ išdėstyti pagal šių vietovardžių priešdėlių ar prielinksnių abėcėlę. Tokie lizdai gali būti trejopi: vien iš priešdėlių vedinių, vien iš prielinksninių vietovardžių ir iš priešdėlių vedinių bei prielinksninių vietovardžių, pvz.³³:

Antaskardė dr. Pkln; *Antaskardis* grv. Zb.

Ažūalksnė pv. Vrnv; *Ažūalksnis* l. Pšk.

Ažūdegsnė vs. Švnčl; *Ažūdegsnis* rst. Luok.

Ažūdvarė pv. Pkln; *Ažūdvarės* l. Skdt; *Ažūdvariai* || *Pavyžintys* of. k. Moc; *Ažūdvaris* l. Jž, Pkln; *Ažūdvaris* || *Maskoliškis* dv. Jž.

An kalnūčio drb. ž. Nc; *An kalnūčių* l. Rod; mš. dalis Dbč.

An daržėlio l. Mrc; *Ant daržėlių* ar., pv. Ab.

Až brastos dr. Avl; *Až brastų* l., pv. Rim.

Anbrastė pv. Ll; *An brastės* || *Brastà* up. dalis Ml.

Ánduobis l. Trg; *Anduōbis* dr., kln. Dglšk; *An duobės* kln. Ktk; *An duobių* dr. Rim; kln. Ds, Ldk, Skdt; rst. Vdn; up. Sv; *An duobiū* || *Molynė* d. Tj.

Ankamšà dr. Sdk; *An kamšos* l. Vdšk; pv. Skš.

Ántlūgis pv. Nmk; *Ant lūgo* ar. Šš.

Akivaizdu, kad toks priešdėlių vedinių ir prielinksninių vietovardžių pateikimas išplės LVŽ apimtį: atsiras daugiau lizdų, bus kartojami tie patys etimonai ir nurodomos jų reikšmės. Tačiau, kita vertus, palengvės vietovardžių paieška žodyne, nes į vieną lizdą jungiami tik ta pačia abėcėlės raide prasidedantys vietų vardai.

Antroji LVŽ lizdo dalis – vietovardžių kilmės aiškinimas. Jau buvo minėta, kad etimologizuojant vietų vardus nėra akcentuojama jų šaknies genetinė kilmė, o atsižvelgiama į vietovardžių, t. y. vienos iš lietuvių kalbos onimų klasės, kilmės aiškinimo specifiką paisant etimologiniuose lietuvių toponimikos darbuose suformuotos tradicijos.

LVŽ lizduose pateikiamų vietovardžių etimonai gali būti bendriniai ir tikriniai žodžiai (ir lietuvių kalbos, ir kitų kalbų), t. y. iš jų kildinami arba (jeigu vietovardžių kilmė nėra visai aiški) su jais siejami vietų vardai. Vietovardžiai, kurių etimonas yra tikrinis žodis, gali būti kildinami iš asmenvardžių arba iš kitų vietovardžių. Vertinant vietovardžius kilmės požiūriu visus juos sąlygiškai būtų galima suskirstyti į tris grupes: tai vietovardžiai, kurių a) kilmė aiški, b) kilmė ne visai aiški ir c) kilmė neaiški. Kai vietovardžių kilmė ne visai aiški, LVŽ stengiamasi pateikti ne vieną, o dvi (retais atvejais – net daugiau) vietų vardų kilmės vertinimo galimybes.

Manant, kad aptarti visų kilmės aiškinimo ypatumų čia nėra reikalinga³⁴, toliau pateikiama LVŽ lizdų pavyzdžių, iš kurių matyti, kaip etimologizuojami vietovardžiai (lizdai yra paimti iš šio straipsnio autorės rašomo B raidės teksto):

Barkštynas ar. Šv; kln. Ob; **Barkštinė** b. Rim; kln. Klr; krm. PnmR; pv. Ežr, Rim, Švnčl, Vdšk; **Barkštinė** pv. Dl, Klpn, Všv; rst. Švnč; **Barkštinė** pv. Crk, Varn; **Barkštynė** mš. Pbs; pv. Antz, Bln, Slnt, Vrl; sod. Vrl; **Barkšt-pievė** pv. Lk; **Barkščio vingis** b. Krt; **Barkščių kálnas** kln. Kv. Dažniausiai, matyt, iš liet. *barškštis* „raudonasis burokas (*Beta rubra*); skėtinių šeimos augalas (*Heracleum sibiricum*)“ (LKŽ I 661, 670); tačiau visiškai neatmestina ir bent jau vieno kito vv. kilmės iš avd. *Barkštys* (LPŽ I 198) ar panašaus kito galimybė. Sudėtinio vv. antrasis dėmuo *vingis* iš liet. *viņgis* „lanko pavidalo krypties pakeitimas, posūkis, linkis“ (LKŽ XIX 459).

Barštis gn., pv. Dbč; **Barštinė** dr., pv. Vad; **Barštinė** pv. Jk; **Barštynė** vt. Erž; **Barštinės** l. Vrn; **Barštinis** mš. Mtz; **Barščiuvkà** ar. Auk; **Baršč-ia-balė** b. Ars, Všt; krm. Antš; pv. Všt; **Baršč-iā-baliai** b. Nc; **Baršč-ia-balys** b., pv. Žm; **Baršč-ia-kalnis** kln. Jrgž, Mškč; **Baršč-ia-kalnis**, **Baršč-iā-kalnis** kln. Všt; **Baršč-ia-lankelė** pv. Lbnv; **Baršč-ia-pievė** pv. Mrs; **Baršč-iā-raistis** pv. UtN; **Baršt-ā-pievė** || **Baršt-pievė** pv. Iš; **Baršt-kalnis** klv. Kltn; **Baršt-kalnis** kln. Vb; **Baršt-pjaunis** pv. Kltn; **Baršt-plynė** mš. Jnk; **Baršt-ravis** kln., šlt. Šlv; **Baršt-upis** plk., pv., up. Pjv; **Barščių kálnas** || *Lizdeikos kalnas* plkln. Krnv; **Barščių kálnas** || *Mindaugo kálnas* || *Mindaugo sóstas* kln. Krnv; **Barščių raistas** rst. Pun. Iš slavizmo *barštis* „raudonasis burokas (*Beta rubra*); skėtinių šeimos augalas (*Heracleum sibiricum*)“ (LKŽ I 670), dar plg. *barščiai* „raudonųjų burokų (barščių) su mėsa ar kuo kitu sriuba; lapienė“ (ten pat, 666). Neatmestina ir kai kurių vv. kilmės iš avd. *Barštys* galimybė – žr. *Barštinė*. Dėl upėvardžio kilmės dar žr. Vanagas, 1981, 59. Sudurtinių vv. antrieji sandai: *-lankel-* iš liet. *lankėlė*, plg. *lankà* „didelė lygi pieva, dažniausiai prie upės, potvynio metu užliejama vandens“ (LKŽ XVII 125); *-pjaun-* iš liet. *pjaunys* „pjaunama pelkė, loma, kur pavasarį ir rudenį stovi vanduo“ (DLKŽ 561); *-plyn-* iš liet. *plýnė* „plyna vieta, lyguma; pelkė, raistas“ (LKŽ X 238); *-rav-* iš slavizmo *rāvas* „griovys“ (LKŽ XI 333).

Bartašienà pv. Kl; **Bartašynas** sod. Grš; **Bartašinė** pv. Šll, Up; vt. miške Krtv; **Bartašynė** b., kln., mš. Gdž; **Bartāšiškė** k. Kltn; **Bartāšiškė** || **Bartāšiškiai** k. Švnč; **Bartāšiškės** kln. Nrg; l. Nr; **Bartašiškės** vs. Kvl; **Bartāšiškės** || **Bartāšiškiai** pv. Alz; **Bartāšiškiai** vs. Brž; **Bartāšiškiai** || **Bartāšiškis** of. k. Alz; **Bartaškà** pv. Antš; **Bartāškės** ar., kln., pv. Spt; **Bartaš-a-balė** pv. Vrbj; **Bartāšiaus duōbės** l. Kri; **Bartāšiaus eglýnas** mš. Varn; **Bartāšiaus kálnas** || *Lauciškės* kln. Lel; **Bartāšiaus pėlkė** pv. Kltn; **Bartāšiaus šniūras** ž. Lel; **Bartāšiaus viēnkėmis** sod. Lel. Iš avd. *Bartašis*, *Bartāšius* (LPŽ I 202). Sudėtinųjų vv. antrieji dėmenys: *duōbės* iš liet. *duobė*, plg. *duobė* „iškasta ar šiaip įdubusi vieta žemėje“ (LKŽ II 862); *eglýnas* iš liet. *eglynas* „eglių miškas“ (ten pat, 1051); *šniūras* iš germanizmo *šniūras* „ilgas siauras žemės sklypas, rėžis“ (LKŽ XV 196).

Bartkaĩ k. Bbl; **Bartkaĩ** of. || *Matijōšiškė* k. Lkš; **Baĩtkė** pv. Pkrž; **Bartkėnas** sod. Grš; **Baĩtkinė** pv. Grdm; **Bartkėnė** l. Rm, Žgč; mš. Lm; pv. Jdpn; sod. Varn; vt. Rs; **Bartkinė** sod. Vn; **Bartkėnė** || *Arklinė* stv. VŠR; **Bartkėnė** drb. ž., k. dalis Zp; l. Čk; mš. Krp; mš. dalis Srd; pv. Škt, Vrl; 2 sod. Jnk, sod. Knr, Lkč, 2 sod. Lkš, sod. Mškč, Pnm, Šd, Šil; **Bartkėnės** mš. Kltn; **Baĩtkiškė** dr. Skdv; dv. Kltn; k. Kltn, Nmk; vs. Nmk; **Baĩtkiškė** of. || **Bartkiškiai** 2 k. Smal; **Baĩtkiškis** mš. Stk; **Baĩtkuškė** || **Baĩtkuškis** mš. Lksn; **Bartkuškės** dv. Mšg; **Baĩtkuškiai** k. Dl; **Baĩtkuškiai** || **Baĩtkuškis** of. Jnn; **Baĩtkuškis** mš. Žl; **Bartkuškis** mš. Dūk; **Bartkuškis** mš. dalis Pmp; **Bartkuškos** k. Zbš; **Baĩtk-a-balė** b. Tz; **Bartk-a-balė** b. Lbv; **Baĩtk-a-balės** pv. Ūd; **Baĩtk-a-balis** b. Dglč, Trl; kln. Ūd; **Baĩtk-a-kalnis** kln. Gl; **Bartk-a-pievė** pv. Jnk; **Baĩtkaus balà** dr. Krk; **Baĩtkaus beržėnas** mš. Lkv, Šd; **Baĩtkaus eglėniukas** krm. Rs; **Baĩtkaus ežeriukas** ež. Krž; **Baĩtkaus kalnėlis** kln. Krk; **Bartkaĩus kapėliai** kp. Grz; **Baĩtkaus laũkas** l. Trg; **Bartkaus lieknas** plk. Krš; **Baĩtkaus miškas** mš. Šmk; mš. dalis Krp; **Bartkaus pievelės** pv. Krn; **Baĩtkaus pėvos** pv. Krp, Plt; **Baĩtkaus pušėnas** mš. KzR; **Baĩtkaus šulniukas** šlt. Škt; **Baĩtkaus žėmė** sod. Krž; **Bartkaus žvyrdubė** žvr. Ar; **Bartkũ durpėniukė** plk. Lkš; **Bartkũ giraitė** mš. Lkš. Iš avd. *Bartkà, Bartkus* (LPŽ I 203, 204). Sudėtinių vv. antrieji dėmenys: *beržėnas* iš liet. *beržėnas* „beržų miškas“ (LKŽ I 776); *durpėniukė* iš liet. *durpėniukė*, plg. *dūrpėnė* „vieta, kur kasamos ar iškastos durpės“ (LKŽ II 906); *eglyniukas* iš liet. *eglyniukas*, plg. *eglynas* „eglių miškas“ (ten pat, 1051); *ežeriukas* iš liet. *ežeriukas*, plg. *ežeras*; *giraitė* iš liet. *giraitė, giraitė* „miškelis“ (LKŽ III 329); *kalnėlis* iš liet. *kalnėlis*, plg. *kálnas; kapėliai* iš liet. *kapėliai*, plg. *kapaĩ; lieknas* iš liet. *liėknas, liėknas* „šlapia, klampi pieva, pelkė, bala; liūnas“ (LKŽ VII 418); *pievelės* iš liet. *pievelės*, plg. *pėva; pušėnas* iš liet. *pušėnas* „pušų miškas“ (LKŽ X 1106); *šulniukas* iš liet. *šulniukas*, plg. *šulnỹs* „šaltinis, versmė“ (LKŽ XV 347, 348, 345–346); *žėmė* iš liet. *žėmė* „šalis, kraštas, dirva“ (DLKŽ 952); *žvyrdubė* iš liet. *žvỹrdubė* „dubė, iš kurios kasamas žvyras“ (ten pat, 967).

Barzdà dr. Sem; plk. Bbl; pv. Sdk, Sem; **Barzdaĩ** lk. Lž; **Baĩzde** pv. Vies; **Baĩzdeš** pv. Šmn; **Barzdis** pv. Zb; **Baĩzdainis** dr. Kv; **Barzdėlė** kln. Užp; pv. Rmš; **Barzdelė** b. Kpč; **Barzdėlės** dr., l. Vies; **Barzdėnė** mš. dalis Vkš; **Barzdėnas** ar. Mrk; l. Jk; pv. Lpn, Sug; rst. Mgn; **Barzdėnė** drb. ž. Klk; mš. Mžk; plk. Jsv, Lž, Mžk; pv. Mžk, Onš, Vdn, Vrd; rst. Mžk; **Barzdėnė** || **Barzdėnė** mš. Sk; **Barzdėnė** b. Stkn; dr. Č; k. dalis Vkš; kln. Aln; l. Grv; ln. BvdžV; mš. Krš, Šut; pv. Aln, Č, Jdp, Lkm, Moc, Pcn, Sld, 2 pv. Str, pv. Šut; rst. Aln, Luok; **Baĩzdiškė** vt. Mdng; **Barzdiškė** l. Švn; **Baĩzdiškė** || **Baĩzdiškis** ar. Krs; **Baĩzdiškis** l. Km; **Barzdžiukas** klv. Aukšt; **Baĩzd-a-kalnis** kln. Aukš, Kair; mš. Ukm; **Barzd-a-kalnis** kln. Ilgž; **Barzd-à-pievė** pv. Dglšk; **Barzd-ù-žolis** l. Sb; **Barzdũ liėknas** mš. Lž; **Barzdũ rėvas** grv. Trkm. Kilmė ne visai aiški. Vv. galėtų būti kildinami iš liet. *barzdà* „mažutės šaknys, daigai; nupjautos su žeme samanės, kupstai; pradalgio pakraščiuose palikusi aukštesnė žolė; kas panašu į barzdą“ (LKŽ I 674), *baĩzde* „tokia samana (*Barbula*)“ (ten pat), *baĩzdis* „skėtinių šeimos augalas; miškinis skudutis (*Angelica silvestris*)“ (ten pat, 674–675), dar plg. *baĩzdžiai* „lankinis barštis (*Heracleum sphondylium*)“ (ten pat, 676). Kita vertus, įmanoma ir vv. (bent jau jų dalies) kilmė iš avd. *Barzdà, Baĩzdis, Barzdỹs* (LPŽ I 207). Sudurtinio vv. antrasis sandas -žol-

sietinas su liet. *žolė* „augalas, kurio stiebas nesumedėjęs“ (DLKŽ 963). Sudėtinių vv. antrieji dėmenys: *lieknas* iš liet. *lieknas* „šlapia vieta, apaugusi krūmais ir skurdžiais medžiais, raistas; nedidelis miškas, biržtva“ (LKŽ VII 418); *rėvas* iš slavizmo *rėvas* „griovys“ (LKŽ XI 498, 333).

Barzdaĩ k. Rg; mstl. Br; *Bařzdžiai* k. Pnd; *Barzdžiaiĩ* dv. Varn; k. Imb, Jnp, Šmk, Vies; vs. Rs, Šmk; *Barzdýnė* sod. Vlkj; *Barzdōs kálnas* kln. Plt, Ukm; *Barzdōs kapinýnas* kp. Lksn; *Barzdōs miřkas* mř. Dgl; *Barzdōs píeva* pv. Srv; *Barzdōs píliakalnĩs* plkln. Pknř; *Barzdōs raĩstas* rst. Atk; *Barzdōs reĩstas* b. Kzt; *Bařzdžiaus pelkė* plk. Kair; *Bařzdžiaus rėžĩs* l. Stč. Iš avd. *Barzdà, Barzdýs, Bařzdžius* (LPŽ I 207, 208); kita vertus, visiřkai neatmestina ir kai kurių vv. (ypač sudėtinių) kilmės iš liet. *barzdà* galimybė – žr. *Barzdà*. Sudėtinių vv. antrieji dėmenys: *kapinýnas* iš liet. *kapinýnas* „kapinės“ (LKŽ V 233); *píliakalnĩs* iš liet. *píliakalnĩs* „kalnas, kur stovi ar stovėjo pilis, pilies kalnas“ (LKŽ IX 982); *reĩstas* iš liet. *reĩstas* „klampi vieta, apaugusi krūmais ir medžiais, pelkė, lieknas“ (LKŽ XI 397, 59); *rėžĩs* iš liet. *rėžĩs* „į vienkiemius neiřskirstyto kaimo valstiečiui priklausantis ilgas siauras žemės sklypas“ (ten pat, 508).

Batakĩnis kl. Erž; *Batakių miřkas* mř. Trg; *Batakių píliakalnĩs* plkln. Bt; *Batakių prũdas* tv. Bt. Iš kaimo, miestelio vardo *Batakiaiĩ* (žr.). Sudėtinio vv. antrasis dėmuo *píliakalnĩs* iš liet. *píliakalnĩs* „kalnas, kur stovi ar stovėjo pilis, pilies kalnas“ (LKŽ IX 982).

Baužait-giris || *Baužaičių girià* mř. Žnd; *Baužait-pelkė* plk. Erž. Iš kaimo vardo *Baužaičiai* (žr.). Sudurtinio vv. antrasis sandas, sudėtinio vv. antrasis dėmuo *girià* iš liet. *girià* „didelis miřkas“ (LKŽ III 340).

Bebrusaiĩ dv. Int; k. Int, Luok; *Bebrusėlka* įl., paež. Luok; *Bebrusėlka* || *Pābebrusė* vs. Mnd; *Bebrusų ùpė* of. || *Pābebrusė* up. Mlt. Iš ežero vardo *Bebrusaiĩ* (žr.); dėl upės vardo kilmės dar žr. Vanagas, 1981, 60.

Bėčiūnėliai dv. RdN; *Bėčiūnų kėlias* kl. RdN; *Bėčiūnų miřkas* mř. RdN; *Bėčiūnų sėnkapiai* kp. RdN. Iš kaimo vardo *Bėčiūnai* (žr.). Sudėtinio vv. antrasis dėmuo *sėnkapiai* iš liet. *sėnkapiai* „senoviniai dabar nebelaidojami kapai ar jų vieta“ (LKŽ XII 396).

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Iš to, kas buvo pasakyta, matyti, kad LVŽ bus pirmasis lietuvių toponimikos darbas, kuriame pateikiami visi iš gyvosios kalbos užrašyti vietovardžiai. Jie bus sunorminti laikantis dar ketvirtajame praėjusio šimtmečio dešimtmetyje pradėto ir iki mūsų dienų tęsiamos vietovardžių norminimo kriterijų. Moksliniu požiūriu LVŽ labai sudėtingas darbas, nes jame vertinama visų vietovardžių daryba ir kilmė, o tyrimo rezultatai pateikiami ir apibendrinami glausta, darbo struktūros nulemta forma, t. y. žodyno lizduose.

Pateikti lizdų pavyzdžiai gali padėti susidaryti vaizdą, kaip atrodo LVŽ tekstas. Straipsnyje nebuvo išsamiau aptarti lizdų vidaus tvarkos dalykai, nuorodų iš vieno į kitą lizdą sistema, sudurtinių ir sudėtinių vietovardžių kilmės aiškinimo specifi­ka bei kiti lizdo kilmės aiškinimo daliai keliami reiklavimai ir pan. Mat norėta supažindinti tik su tuo, kas apibūdinant naują darbą yra svarbiausia, t. y. LVŽ pagrindas – vietovardžių kartoteka, žodyno pobūdis ir sandara. O visi mi­nėti ir kiti su LVŽ teksto rašymu susiję dalykai yra reglamentuoti palyginti išsa­mioje LVŽ instrukcijoje.

Instrukcija susideda iš šešių dalių, o po jų yra pateikti penki priedai.

Pirmoji Instrukcijos dalis skirta vietovardžių pateikimo nuostatoms – normini­mui, kirčiavimui, kartotekos duomenų vertinimui ir atrankai, kirčiavimo ir kitokių vietovardžių lyčių variantų pateikimui bei pan. Antroje dalyje aptarta, kaip po lizdo vietovardžių rašyti jais įvardijamų objektų nuorodas, o trečiojoje – kaip pateikti vietovardžiais įvardytų objektų lokalizacijos nuorodas. Ketvirtojoje In­strukcijos dalyje nuosekliai išdėstyta, kaip sudaryti LVŽ lizdą, o tiksliau – pirmą­ją, t. y. vietovardžių, jo dalį. Penktoji Instrukcijos dalis skirta vietovardžių kilmės aiškinimo aptarimui, t. y. antrosios lizdo dalies turinio ir formos dalykams, o šeštojoje išdėstyti reikalavimai, kaip lizdo kilmės aiškinimo dalyje turi būti patei­kiamos literatūros ir šaltinių nuorodos. Instrukcijos prieduose yra vietovardžiais įvardijamų objektų nuorodų, lokalizacijos nuorodų ir įvairių kitų sutrumpinimų, kurie vartojami LVŽ, sąrašai, labai išsamus literatūros ir šaltinių santrumpų są­rašas ir apie vienas autorinis lankas B raidės žodyno teksto. LVŽ neseniai pra­dėtas rengti darbas, taigi jį rašant kartu yra tikrinamos Instrukcijos nuostatos, prireikus jos koreguojamos ar dar ir pildomos.

Šiuo metu yra parašyta apie 20 autorinių lankų pirmojo LVŽ tomo teksto. Planuojama jo apimtis – apie 40 autorinių lankų (su įvadu, santrumpų sąrašais ir pan.). Manoma, kad tokios apimties tomų turėtų būti apie 10. Taigi straipsnyje aptarto lietuvių vietovardžių žodyno rašymas bus ilgus metus trukiantis darbas⁵.

Gauta 2002 03 07

Nuorodos

¹ A. Vanagas, K. Būga – lietuvių onomastikos pradininkas, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1980, t. 20, p. 27–34.

² Žr. A. Salys, *Raštai t. 2: Tikriniai vardai*, Roma, 1983.

³ Aleksandras Vanagas (1934–1995): Bibliografija (sud. L. Bilkis, V. Maciejauskienė, A. Ragauskaitė), *Acta Linguistica Lituanica / Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1999, t. 41, p. 3–50.

⁴ A. Vanagas, *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius, 1970; A. Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981; A. Vanagas, *Lietuvių hidronimų semantika, Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1981, t. 21, p. 4–153.

⁵ Išsamios lietuvių toponimikos darbų apžvalgos čia atsisakyta dėl straipsnio apimties ir dėl jo tikslo bei uždavinių. Manytina, kad ateityje tai bus padaryta kitoje vietoje, t. y. čia aptariamo žodyno įvade.

⁶ *Lietuvos TRS upių ir ežerų vardynas* (ats. red. E. Grinaveckienė), Vilnius, 1963, p. VI.

⁷ *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinytas*, 2 d., Vilnius, 1976, p. 3–364.

⁸ *Vietovardžių kirčiavimo žodynas* (sud. M. Razmukaitė, V. Vitkauskas), Vilnius, 1994, p. 5.

⁹ Dar būtų galima minėti įvairius ilgesnius ar trumpesnius sunormintų vietovardžių sąrašus, kurių tikslas – teikti bendrinės kalbos vartosenai rekomenduojamas (ar privalomas) vietų vardų lytis. Tačiau to nereikalauja šio straipsnio tikslas. Be to, tai jau žodyno statuso neturintys ir net sąlygiškai taip nevadintini darbai.

¹⁰ A. Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981.

¹¹ *Ibid.*, p. 6.

¹² Dėl šių vietovardžių kiekio plg. minėtus skaičius: 10 tūkstančių vandenvardžių bei 24 tūkstančiai gyvenamųjų vietų vardų ir bendrą vietovardžių kartotekos lapelių skaičių, t. y. 600 tūkstančių vienetų.

¹³ Plačiau apie K. Būgos ir jo talkininkų dirbtą vardyno duomenų rinkimo darbą bei *nomina propria* kartoteką žr. A. Vanagas, K. Būga – lietuvių onomastikos pradininkas, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1980, t. 20, p. 8–10.

¹⁴ *Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti* (sud. K. Alminauskis), Klaipėda, 1934.

¹⁵ *Ibid.*, p. 20–32.

¹⁶ Plačiau apie Pavardžių ir vietovardžių komisijos darbą bei jos inicijuotą vietovardžių rinkimą žr. A. Vanagas, Prof. A. Salys ir Pavardžių bei vietovardžių komisija, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1994, t. 34, p. 64–71.

¹⁷ *Ibid.*, p. 64.

¹⁸ *Instrukcija vietovardžių rinkėjams* (ats. red. B. Savukynas), Vilnius, 1960.

¹⁹ Šiam reikalui dar kartą buvo išdėstyti svarbiausi metodiniai nurodymai vietovardžių rinkėjams, žr. V. Maciejauskienė, Kaip rinkti vardyno duomenis, *Mūsų kalba*, 1974, Nr. 1, p. 27–37. Čia publikuoti dalykai, papildyti M. Razmukaitės rekomendacijomis, kaip rinkti vardyno duomenis iš istorijos šaltinių, buvo pakartotinai išspausdinti visų kalbos duomenų rinkimo metodiniams nurodymams skirtame leidinyje, žr. *Kalbos faktų rinkimo programa* (ats. red. A. Pupkis), Vilnius, 1983, p. 139–153.

²⁰ Apie vietovardžių norminimo principus bei kriterijus, jo praktines bei mokslines priežastis ir pan. plačiau žr.: B. Savukynas, Vietovardžių tarminių lyčių atstatymas į literatūrinę kalbą, *Kalbos kultūra*, 1961, Nr. 1, p. 26–30; A. Vanagas, Vietovardžių norminimas, *Kalbos kultūra*, 1975, Nr. 28, p. 48–57; A. Vanagas, Vietovardžių norminimo principai, *Gimtoji kalba*, 1991, Nr. 4, p. 11–14; A. Vanagas, Vietovardžių norminimo principai (2), *Gimtoji kalba*, 1991, Nr. 5, p. 4–7; A. Pupkis, Vietovardžių vartoseną ir norminimas, *Gimtoji kalba*, 1999, Nr. 4, p. 1–7 ir kt.

²¹ Žr. A. Vanagas, *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius, 1970, p. 25.

²² Plg. *Nazwy miejscowe Polski* (pod redakcją Kazimierza Rymuta), t. 1 (A–B), Kraków, 1996.

²³ J. Endzelīns, *Latvijas PSR vietvārdi*, I daļa, 1. sējums, Rīgā, 1956; I daļa, 2. sējums, Rīgā, 1961.

²⁴ Žr. L. Balode, Istorinis aspekts Latvijas vietovardžiu rinkiniuose ir žodynuose, *Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija: Etimologija ir onomastika (pranešimų tezės)*, Vilnius, 2001, p. 10.

²⁵ J. Endzelīns, *Latvijas PSR vietvārdi*, I daļa, 1. sējums, p. X.

²⁶ Pirmiausia plg. A. Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981.

²⁷ Šio straipsnio pavyzdžiuose pasitaikiusių objektų ir lokalizacijos nuorodų sutrumpinimų sąrašai nepateikiami. Atrodė, kad to daryti nereikalauja straipsnio tikslas. Be to, būtų išsiplėtusi ir jo priedų apimtis. Skaitant pateikiamus vietovardžių lizdus turėtų būti aišku, kad po vietovardžių pirmiausia yra objektų nuorodų sutrumpinimai, kurie prasideda mažosiomis raidėmis, o po jų – lokalizacijos nuorodų sutrumpinimai. Ir objekto, ir lokali-

zacijos nuorodos lizdo viduje po kiekvieno vietovardžio rašomos pagal abėcėlę. Šiuos ir kitus lizdo vidaus tvarkos dalykus pakankamai išsamiai reglamentuoja LVŽ instrukcija.

²⁸ Turint omenyje tai, kad šie vietovardžiai darybos požiūriu vertintini kaip antriniai, toliau – sudėtiniai, o detalizuojant – prielinksniniai (greta kitų sudėtinių, t. y. kilmininkinių, vietovardžių), čia, matyt, geriau tiktų vartoti ne *darybos tipo*, bet *darybos būdo sąvoką*.

²⁹ Žr. Z. Rabačiauskaitė, Prielinksniniai vietovardžiai, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1969, t. 11, p. 243.

³⁰ Ibid., p. 244.

³¹ Čia atsisakyta nurodytame straipsnyje pateikto prielinksninių vietovardžių skirstymo vertinimo, manant, kad to nereikalauja šio straipsnio tikslas.

³² Manoma, kad pirmasis LVŽ tomas, kurio apimtis, matyt, bus apie 40 a. l., galėtų būti parengtas iki 2004–2005 m.

³³ Aptariamų lizdų pavyzdžiai paimti iš LVŽ pirmojo tomo autorių L. Bilkio ir M. Razmukaitės rašytų tekstų.

³⁴ Plačiau žr. L. Bilkis, Dėl vietovardžių kilmės aiškinimo „Lietuvos vietovardžių žodyne“, *Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija: Etimologija ir onomastika (pranešimų tezės)*, Vilnius, 2001, p. 12–14.

³⁵ Pirmąjį LVŽ tomą dabar rašo tik trys autoriai, Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus mokslo darbuotojai L. Bilkis, V. Maciejauskienė ir M. Razmukaitė. Dėl to, kad LVŽ moksliniu požiūriu yra labai sudėtingas darbas ir jam dirbti reikia palyginti aukštos kvalifikacijos, naujų žodyno autorių ugdymas, matyt, užtruks palyginti ilgai.

Vitalija Maciejauskienė

„WÖRTERBUCH DER LITAUISCHEN ORTSNAMEN“: CHARAKTER UND STRUKTUR (AUFBAU)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Beitrag wird eine neue Arbeit auf dem Gebiet der lit. Onomastik, das *Wörterbuch der litauischen Ortsnamen* vorgestellt.

Grundlage des künftigen Wörterbuchs bildet die Kartei der lit. ON, gesammelt aus der lebendigen lit. Sprache. Die Kartei umfaßt 600 000 Eintragungen der ON. Die Aufgaben der historischen Toponymie fanden keine Berücksichtigung, sie werden nur als Hilfsmittel verwendet, wenn Notwendigkeit dazu besteht.

In Hinsicht auf den Charakter ist das *Wörterbuch der litauischen Ortsnamen* als normierendes und wissenschaftliches Wörterbuch zu kennzeichnen. Die Ortsnamenformen werden nach den im 4. Jahrzehnt des vergangenen Jahrhunderts angewendeten und bis heute fortgesetzten Kriterien der Ortsnamennormierung normiert. Im Wörterbuch wird die Herkunft allen ON gedeutet, deshalb kann man das Wörterbuch als etymologisches Wörterbuch betrachten. Die Deutung der Herkunft der ON folgt unter Beachtung ihrer Bildung.

Strukturell ist das Wörterbuch in zweierlei Hinsicht aufgebaut: es ist nach Sachgruppen und in alphabetischer Folge angeordnet. Die ON werden nach Sachgruppen geordnet, dann folgt die Zuordnung nach dem Alphabet des ersten Ortsnamen der Sachgruppe. Den Sachgruppen liegt die Herkunft der ON zugrunde. Die innere Ordnung der Sachgruppen, d.h. die Darstellung der ON und die Deutung ihrer Herkunft folgt nach der verhältnismäßig ausführlichen *Instruktion des Wörterbuchs der litauischen Ortsnamen*.